

GERGELY ISTVÁN

Tízéves az adóreform

Tíz évvel ezelőtt, 1988. január 1-jén lépett életbe az az adóreform, amely – újra – meghonosította Magyarországon a piacgazdaságokban megszokott adónemeket. A tanulmány e kerek évforduló alkalmából tekinti át adórendszerünk elveit, hatásait, működését – és működési zavarait. A cikk egyaránt igyekszik felvillantani az adópolitikával szemben támasztható követelményeket, valamint adórendszerünk számszerűsíthető hatásait. Foglalkozik a magánszemélyek és a vállalkozások adóival, ismerteti a forgalomhoz kapcsolt hozzáadottérték-adó (áfa) bevezetésének tapasztalatait és az adóigazgatás hiányosságait, végül pedig javaslatokat fogalmaz meg az adópolitika és az adórendszer továbbfejlesztésére.

Az 1988. évi adóreform forradalmi tett volt. Félig tudatosan, félig szándéktalanul szeget vert a mindenható paternalista állam koporsójába. Korábban a társadalmi-gazdasági szerkezet hármában (állam, vállalkozás, lakosság) az első kettőt uralta a központi irányítás, és ezzel szabályozta a harmadikat is. Az 1988. évi adóreform¹ siettetta a gazdasági szereplők elkülönülését egymástól. Segítette a vállalatok önállósodását, és nagymértékben hatott a lakossági jövedelmek alakulására.

Az adóreform háttérében három megoldásra váró probléma állt:

1. A belső *árrendszer* az 1970-es évek világszerte árobbanása után egyre inkább elszakadt a világpiaci ártól. Mind az importban, mind az exportban áttekinthetlenné vált az árlefölözések és a támogatások, a forgalmi adók és árkiegészítések rendszere, ami megzavarta az árak orientációs szerepét. A piaci viszonyokhoz közelítő, a kereslet-kínálatigazodó rugalmas árrendszerhez új adórendszerre volt szükség.

2. Az államosítást követően az állami *vállalatok gazdálkodását* a mennyiségi tervek szabták meg, a pénzügyek alárendelt szerepet játszottak. A vállalati „jövedelemszabályozás” elvont minden vállalati nyereséget, és automatikusan pótolta a veszteségeket. A vállalati érdekltség a kialakított tervmutatók teljesítéséhez kapcsolódott. A vállalatok fejlesztési lehetőségei elszakadtak a jövedelmezőségüktől. Az adóreform hozzájárult a vállalatok pénzügyi önállóságának megalapozásához. Kiszámítható feltételeket kívánt teremteni a vállalatok jövedelmi, érdekltségi és fejlesztési lehetőségeihez.

3. Az 1980-as években a gazdaság növekedése lelassult. A csökkenő *lakossági keresetek*, a kieső jövedelmek pótlására új gazdálkodási formák alakultak ki (kisvállalkozás, gazdasági munkaközösség, szakcsoport, második gazdaság stb.). Időszerűvé vált a különböző forrásból származó jövedelmek összevont adóztatása. Ehhez a „nettó” munkáskalkulált béréket a többi jövedelem szintjére kellett emelni („bruttósítás”). Ezzel egyúttal egy régóta éleződő ellentmondást is fel kívántak oldani. A „gondoskodó állam” az erede-

¹ Bevezetése megelőzte a többi szocialista országot.

ti szándékok szerint magára vállalta volna a szociális, nevelési-oktatási, egészségügyi, nyugellátási, valamint a lakással kapcsolatos feladatok döntő többségét. A valóságban azonban – nem kis részben a gazdasági nehézségek miatt – a társadalmának elképzelt ellátások egyre nagyobb hányadát a lakosságnak közvetlenül magának kellett finanszíroznia. A bruttó bér ennek pénzügyi alapját lett volna hivatott pótolni.

Az adóreform előkészítette az államháztartási² reformot, megindította az állami költségvetés elveinek és bevételi rendszerének a korszerűsítését. Az 1987 tavaszára Medgyessy Péter, Békesi László és Kupa Mihály³ által előkészített adóreform elvei körüli vita nem a lépés szükségességét vonta kétségbe, hanem – főként – a személyi jövedelemadózás mikéntjét, az elméleti célkitűzéseket szerette volna tisztázni, és a megoldatlan gyakorlati problémákra kívánta felhívni a figyelmet. Tíz év távlatából és sok tapasztalattal gazdagabban a téma ma is időszerű.

Rendszerváltás és adórendszer

Az adóreform lehetővé tette a rendszerváltás gazdaságpolitikájának állampénzügyi megvalósítását. A *személyi jövedelemadó* milliókat érintett, bevezetése ezért is nagy körülményt igényelt. Meg kellett tanítani a lakosságot az önbevallás elkészítésére, s ehhez meg kellett nyerni az embereket. Érezte az adózó, hogy az állam méltányos partnere lesz, s az adófizetőnek módja nyílik adózási alternatívák megválasztására, sőt bele is szólhat a közpénzek elköltésébe. A *társasági-vállalkozói adó* előfeltétele a számviteli reform volt, az egyértelmű, világos vállalati adatszolgáltatás és a vállalati éves beszámolók megbízhatósága. A *közvetett adók* terén áttértünk az egyfázisú (a nagykereskedelemben realizált) forgalmi adóról a több fázisú, hozzáadott érték alapú adózásra.⁴

Az adóreform rugalmasan illeszkedett a bevezetése után nem sokkal kétégyűvé vált *inflációhoz*. Az áruforgalomhoz kapcsolt közvetett adók (áfa, fogyasztási adó) követik az inflációt, és gyorsan beszedhetők; mindkét tulajdonságuk segítette az állami költségvetés egyensúlyba hozását. A nominálisan növekvő jövedelmekhez kapcsolt egyenes adók az adóelőleg révén (*pay as you earn*) hidalták át az év lezárását követő bevalláskészletet hatását.

Az adóstatisztika csak összevont adatokat közöl. Az elmúlt tíz évből most csak nyolcnak az adata hozzáférhető. Az államháztartás éves mérlegei szerint 1995-re a három adóból származó bevétel 1988-hoz képest folyó áron mintegy háromszorosra nőtt. (Itt és a továbbiakban csak a KSH által publikált adatokat használom.) A „sok” vagy „kevés” megítélése mögött az a kérdés húzódik, hogy az adó a gazdaság teherbíró képességével arányos, hogy az államháztartási bevételek és kiadások viszonyában „a kutya csóválja-e

² Az állampénzügyeknek Magyarországon komoly múltja van. A múlt század reformországgyűléseinek fontos témája a közteherviselés. A szabadságharc utáni nemzeti ellenállás egyik eszköze az adómehtagadás. Századunk első felében elsősorban Heller Farkas Pénzügytanában, Balás Károly közgazdasági, pénzügyi és szociálpolitikai munkáiban, Földes Béla Államháztartástanában nemzetközi színvonalon művelték az adóelméletet. Bár az ötvenes években az államosítással a vállalati adózás helyébe a jövedelem szabályozás lépett, a munkajövedelmeket nem a személyi jövedelemadó, hanem lényegében a bérszabályozás alakította, és a közvetett (forgalmi, fogyasztási stb.) adót az árpolitika határozta meg, a kiszámítható, méltányos adózást célzó kutatások tovább folytak, és – főleg a Nemzetközi Állampénzügyi Intézetben való részvétel révén – a külföldi folyamatokat és eredményeket is jól lehetett ismerni.

³ Medgyessy Péter akkor pénzügyminiszter, Békesi László pénzügyminiszter-helyettes és Kupa Mihály főosztályvezető volt.

⁴ Az áfa – pontosabban a hozzáadottérték-adó, a TVA (tax sur la valeur ajoutée) – francia találmány. Gyors elterjedése Európában exporttámogató jellegéből fakad. Az export áfamentes, az import áfaköteles. Mivel az export áfamentes, az áruforgalom összes adóterheit a belföldi felhasználókra, a lakosságra hárítja.

1. táblázat
Bruttó hazai termék, államháztartás és adók, 1988–1995

Év	Bruttó hazai termék (GDP)	Államháztartási			Adóbevételek		
		bevétel	kiadás	egyenleg	fogyasztáshoz kapcsolt	szja	vállalati
		millárd forint					
1988	1440	898	908	-10	211	62	296
1989	1723	1063	1112	-49	231	94	267
1990	2089	1279	1280	-1	255	127	337
1991	2498	1589	1642	-53	287	184	285
1992	2943	1894	2071	-177	342	206	275
1993	3548	2449	2598	-149	435	260	334
1994	4365	3061	3229	-168	501	305	433
1995	5562	3501	3581	-80	625	384	543
		1988 = 100					
1988	100	100	100	100	100	100	100
1989	120	118	122	490	109	152	90
1990	145	142	141	10	121	205	114
1991	174	177	181	530	136	297	96
1992	204	211	228	1770	162	332	93
1993	246	273	286	1490	206	419	113
1994	303	341	362	1680	237	492	146
1995	386	390	394	800	296	619	183
		a GDP százalékában					
1988		62,4	63,1	-0,7	14,7	4,3	20,6
1989		61,7	64,6	-2,9	13,4	5,5	15,5
1990		61,2	61,2	0	12,2	6,1	16,1
1991		63,6	65,7	-2,1	11,5	7,4	11,4
1992		64,6	70,6	-6,1	11,6	7,0	9,3
1993		69,0	73,2	-4,2	12,3	7,3	9,4
1994		70,1	74,2	-4,1	11,5	7,0	9,9
1995		63,7	65,2	-1,5	11,2	6,9	9,8

Forrás: A Magyar Statisztikai Zsebkönyvek Elszámolások és Pénzügyi adatok alapján számolva.

a farkát”, vagy a „farok csóválja a kutyát”. Az elmúlt időben az államháztartás rendre hiánnyal zárult. Kivételesnek tekinthető az 1990-es választási év, amikor átmeneti egyensúly jött létre. 1988-hoz képest a Bokros-csomagot megelőző három évben (1992 és 1994 között) a hiány folyó áron 1988-hoz képest 15-18-szoros, 1995-ben pedig, a takarékosági intézkedések nyomán, nyolcszoros. (Lásd az 1. táblázatot.)

Az államháztartás 1995. évi kiadásai folyó áron 1988-hoz képest megnégyszereződtek. Ugyanezen időszakban az adóbevételek megháromszorozódtak, bizonyítva azt a nemzetközi tapasztalatot, hogy az államháztartásban általában nem a bevételekhez szabják a kiadásokat, hanem éppen fordítva: a (túl)költekezéshez a fedezetet főként az adóbevételek növelésével teremtik elő.

Az államháztartás a megtermelt jövedelmek igen nagy hányadát központosítja: az újraelosztás az 1988. évi 63,1 százalékról 1994-re 74,2 százalékra nőtt, és a megszorítókorlátozó intézkedések után is 65,2 százalék maradt.

A logika azt sugallná, hogy a túlcentralizált gazdaságirányításról a piaci önszabályozásra való áttérés a közületi költségek csökkenésével jár együtt. Eddig erre nem került sor, sőt az elmúlt években az államháztartás volumene, részaránya nőtt. A jelenséget a *tranziencaeffektusnak* tulajdonítom: a szocialista állam túlméretezett szerepvállalása már túlhaladott, de a piacgazdaság közületi háztartásának határai még nem szilárdultak meg. A korábbi szellemi, anyagi, szervezeti érdekviszonyok, több évtizedes beidegződések tovább hatnak, az újak még nem jutnak érvényre, és az útkeresés – utólag nehezen érthető, indokolható – vargabetűkkel jár együtt. Mindez visszahat az adórendszerre, növeli a lakossági adóterheket.

A bürokratikus rendszer lényege a túlszabályozás.⁵ Minden részletre kiterjedő aprólékos előírások, hivatali formaságok, szolgálati utak, egyeztetések, ügyintézési és ügyviteli megkötések jellemzik. A túlszabályozás logikája, hogy minél több a megkötés, annál több a kibúvó, a kivétel, a félreértés lehetősége, ami további részletelőírásokat, módosításokat, értelmezéseket gerjeszt. A túlszabályozási spirális önmagát termeli újra. Az aprólékos szabályozás mélyen beivódott gondolkodásunkba, átmentődött mai gyakorlatunkba. Példáival az adószabályozásban is találkozunk.

A korszerű, világosan követhető ügyvitel a számítástechnikára, a tipizált folyamatokra, a normatív rendszerre, a tömegszerűsége épül. A közigazgatás fejlődési iránya az alapelveket rögzítő gondolkodásmód, az aprólékos részletek helyett a költség és a haszon egybevetésen alapuló („ez megéri, az nem éri meg”) szemlélet. Az ilyen irányú nagyvonalúság ma még nem tör utat magának.

A demokráciával együtt jár a képviseleti, érdekvédelmi-érdekérvényesítő szervezetek kiépülése. A szervezkedés – óhatatlanul csak később letisztuló – túlképviselést, szereplési kedvet, hatalmi és érdekversengést, alkudozást hívott életre. Mindezek miatt ma még nehéz megítélni, hogy a túlcentralizált bürokrácia és a demokratikus berendezkedés közül melyik a költségesebb.

Tovább hat a paternalista államfelfogás, az a régi beidegződés, hogy az „állam bácsi” alapvető kötelessége a közérdekűnek minősített mindennemű tevékenység finanszírozása, hivatalok, intézmények, szervezetek, pártok, alapítványok működési feltételeinek biztosítása. Pedig az érett demokráciákban az önszerveződés, a civil szervezetek, a politika, az intézmények szervezése, fenntartása alapvetően nem állami feladat.

A rendszerváltó tranziencia tehát olyan átmeneti állapot, ahol a túlhaladott elemek lassú felszámolása együtt jár a jövőbe mutató elemek fokozatos kiépülésével, ahol a közösség számlájára folyó kísérletezés egyaránt terepül szolgál a jó szándékú megoldásoknak és a kalandor megtévesztéseknek. Érthető módon az államháztartás reformja jóval több, mint az állampénzügyek megrendszabályozása, hiszen a mögöttes tevékenységek, gondolkodásmód és cselekvés formálását és korszerű működését kívánja előmozdítani.

Az adópolitika alapelvei

Mindenfajta adópolitika legfontosabb kérdései az adófizetők és csoportjaik teherviselő képessége, valamint a működtetni kívánt rendszer igazságossága, illetve hatásmechanizmusa.

A *teherviselő képesség* elve a közületi háztartásból indul ki. A tipikus közösségi szükségleteket mindenki igényli, mindenki igénybe veszi. Kielégítésük legalkalmasabb módja a közös erőfeszítés és összefogás (például jog- és közbiztonság, honvédelem, környezetvédelem).

⁵ A hivatalnok szerep túlértékelésének régi hagyományai vannak. Gazdasági biztonság, kapcsolatok, befolyás, tekintély, hatalom kapcsolódik a kinevezéshez. Minden korábbi leépítési kísérlet, bár átmeneti eredményt hozott, gyors visszarendeződést indított el.

A közületi teljesítmények másik köre az ún. meritorius (kiérdemelt) szükségletek, amelyeket a társadalmi megegyezés sorol ide – közösségi ellátásra, támogatásra méltónak minősítve őket (például hátrányos helyzetűek támogatása). Az adó a közszolgálat, a szükséges és kielégíthető közületi teljesítmény (*public good*) ellenértéke. Az „adópiac” – az adók-kapok egyenértékűsége – a közszolgálati teljesítményt egybeveti az érte hozott áldozattal. Hozzáilleszti a teljesítményt az adózók teljesítőképességéhez. A társadalmi érdeknilvánítás mérlegeli a közszükségletek kielégítési sorrendjét, sürgősségét, indokoltságát, mértékét, költségét stb., és egybeveti a társadalom lehetőségeivel, viszonyival, közteherviselő képességével.

Az állam és a polgárok közötti „társadalmi szerződés” – a közteherviselésre vonatkozó megegyezés – nem ad választ arra, hogyan kell megosztani az adófizetés terheit az állampolgárok között. A közterhek viselésében irányadó szempont a *teljesítőképesség*. Mértéke elméletileg a gazdálkodó egyének, közösségek, családok lehetőségeihez igazodik. Kívánatos, hogy az elvonás úgy illeszkedjék a gazdaság működéséhez, hogy a nemzeti vagyon ne csökkenjen, a gazdaság jövedelemtermelő képessége ne károsodjék.

Az adózás arra törekszik, hogy minden teljesítményt feltárjon, hiánytalanul bevonjon a közteherviselésbe, és arányosan terheljen. Feltételezhető egy olyan elméleti optimum, ahol a kapott közületi teljesítmény és a viselt áldozat (az adóteher) mindenki számára méltányos, elfogadható, igazságos. Az igazságosságnak elvileg két vetülete van. A *horizontális igazságosság* abból indul ki, hogy azonos viszonyok közötti adózók adóterhe alapvetően ne térjen el egymástól. A *vertikális igazságosság* előfeltételezi, hogy az adóteher számol a jövedelmi viszonyok különbözőségével, és társadalmi méltányosságra törekszik. Kétségtelen, hogy kinek-kinek saját egyéni mértékrendszere van a használdozat megítélésére. Ugyanakkor igaz, hogy az egyéni, családi jólét növekedésével növekszik a vállalható közteher – abszolút vagy viszonylagos – mértéke: ez indokolja az adóprogresszió rendszerét.

A *semleges adó* eszméje abból indul ki, hogy az adórendszer elfogadja a gazdasági élet, a gazdasági szereplők adott helyzetét, és nem kíván változtatni rajta. Valójában semleges (neutrális) adó nincsen, minden adó több-kevesebb változást idéz elő a jövedelmi viszonyokban, és alkalmazkodási reakciót vált ki.

Az adópolitika számol ezekkel az *adóhatásokkal*; a kívánatosak előidézésére törekszik, a nemkívánatosakat pedig meg akarja előzni. E hatások egyike az adó teljes vagy részleges továbbhárítása az árak révén a végső felhasználóra. Az *adóincidencia* azt vizsgálja, hogy az adott piaci viszonyok között végül is ki milyen mértékben viseli az adót, milyen irányban és mértékben valósul meg az adóáthárítás. Az *adómorál* nemcsak nemzeti sajátosság, de az adórendszertől is függ. Az etikátlan és a túlságosan magas adók esetén erősödik a törekvés az adó megkerülésére, kijátszására vagy éppen az adócsalásra.

A teherviselés sokoldalú elemzéséhez nincsenek adataink: az adóstatistika nem nyilvános. Az adó-hatásvizsgálatokat módszertani okok úgyszólván lehetetlenné teszik.

Látszólag az adóteher megállapítása egyszerű. A személyi jövedelemadó-rendszer *elméletileg* egységes. Minden jövedelemnél *közvetlenül* adott az átlagos adóterhelés: az adó a jövedelemsávonként progresszíven emelkedő kulcsok alapján könnyen kiszámítható. A fogyasztáshoz kapcsolódó különböző adók áru- és szolgáltatásfajták szerint eltérők. Így csak *közvetve*, a fogyasztás szerkezetéből közelíthető meg, hogy a különféle jövedelemtulajdonosokra mekkora áfa- és egyéb adóteher hárul. Számításainkat bonyolította, hogy az adóelőírások évenként változtak. A jelentős infláció is megnehezítette az adóterhek összehasonlító elemzését.

Valójában a személyi jövedelemadó nem homogén. A jövedelem fogalma, ami az adózás alapja, jövedelemfajtánként változó, és egymással nehezen összehasonlítható. Az adóterhelést a tevékenység jellege, mérete, szakmai és egyéb sajátossága mellett egyéni

tényezők is érintik, mint például szociális, egészségügyi, családi, életkori megkötések, beszámítások, kedvezmények. Gazdaságpolitikai szempontok nemcsak az elért jövedelem, hanem a jövedelemfelhasználás (például befektetés) adóját módosítják. A többéves adóhatások miatt a múlt átsugárzik a jelenbe, a jelen pedig a jövőbe. Az adóhatás diverzifikálódik, egyéni jelleget ölt. A közvetett adók másképpen érintik a vállalkozásokat és a végső felhasználókat. Mindez nyilvánvalóvá vált az 1994. évi személyi jövedelemadó-ról készült eddig egyedülálló és rendkívül színvonalas elemzésben (Tóth-Ábrahám [1996]).

Az adóstatisztika hiányában elemzésünk a többlépcsős kvalitatív közelítés útját járja. Szilárd kiindulópontként az alkalmazotti bruttó és nettó *átlagkereset* kínálkozik. Az időbeli összehasonlítás alapja az éves bruttó átlagkeresetek alapján az illető évben érvényes adótábla szerinti „elméleti” adó. Az inflációt a fogyasztói árindexszel kiszűrve tettük összehasonlíthatóvá az adatokat. A *horizontális* igazságosság megítéléséhez támpont a keresetekhez viszonyított többi jövedelemforrás természeté, meghatározottsága, valamint a társadalom- és szociálpolitikai adókedvezmények igénybevételek lehetősége. A legnehezebb a *vertikális* igazságosság elemzése, mivel a jövedelemformák, a tevékenységek, az adókatégoriák, a támogatások és kedvezmények olyan sokféle szegmenst képeznek, hogy nehéz belőlük egyértelmű tendenciákat kiolvasni, hát még árnyaltan elemezni őket. Az alacsony, közepes, magas és kiugró jövedelmek és a belőlük fizetett adó közötti korrelációban igaznak tűnik a bibliai mondás: „akinek van, adatik”, mivel az adózás biztosította könnyítések és kedvezmények igénybevétele annál könnyebb, minél nagyobb a rendelkezésre álló adóalap.

A teherviselő képesség

A teherviselő képesség elemzése abból indul ki, hogy mekkora a bruttó kereset, és a különféle levonások után mennyi az elkölthető nettó kereset. Statisztikai adatokból ismert a bérből és fizetésből élők bruttó és nettó átlagkeresete. A kettő különbözete a levont személyi jövedelemadó, egészségbiztosítási, nyugdíj-, valamint munkavállalási járulék. A nominális keresetek és levonások csak folyó áron adnak képet a bruttó és a nettó keresetek, valamint a levonások alakulásáról. A jövedelmi viszonyok időbeli összehasonlításához figyelembe kell venni az utóbbi években egyáltalán nem elhanyagolható értékű fogyasztói árindex hatását. Így jutunk el a bruttó és a nettó reálkeresetekhez.

Az alkalmazásban állók bruttó átlagkeresete 1988-hoz képest folyó áron 1996-ra több mint ötszörösére nőtt [2. táblázat (4) oszlop]. A nettó átlagkereset folyó áron ettől némileg elmaradva, több mint négyszeresére emelkedett [(5) oszlop]. A különbség az 1988. év 27 százalékról 1996-ra 55 százalékra növekedett [(3) oszlop]. Ebben szerepet játszott az átlagos személyi jövedelemadó-terhelés növekedése.

A fogyasztói árak 1988-hoz képest folyó áron 1996-ra majdnem hatszorosukra nőttek. (Lásd a 3. táblázatot.) (A KSH adataiból nem tűnik ki, hogy az árindex kialakításánál milyen mértékben vették figyelembe, hogy az áruválaszték az elmúlt években jelentősen megváltozott, egyes árucsoportokban teljesen kicseréldött.)

1988 és 1993 között a bruttó átlagkeresetek folyó áron együtt nőttek az inflációval. 1994-ben, a legutóbbi parlamenti választás évében az átlagos bruttó kereset emelkedése néhány százalékkal meghaladta az inflációt: a bruttó reálkereset 1988-hoz képest majdnem öt százalékkal nőtt. 1995–1996-ban az infláció üteme túlhaladta a bruttó átlagkeresetek évenkénti növekedését. Az 1996. évi bruttó reál-átlagkereset az 1988. évnek 91 százaléka. [Lásd a 2. táblázat (8) oszlopát.]

A folyó áras nettó keresetek eleinte az inflációval együtt – attól némileg lemaradva – növekedtek. 1990 és 1993 között az infláció egyre inkább meghaladta a nettó átlagkere-

2. táblázat
Az alkalmazásban állók havi átlagkeresete

Év	Bruttó	Nettó	Bruttó /nettó	Bruttó	Nettó	Bruttó	Nettó	Bruttó	Nettó
	kereset (Ft/fő)		(százalék)	1988 = 100		reálátlagkereset			
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	forint/fő		1988 = 100	
						(6)	(7)	(8)	(9)
1988	8 893	7 015	127	100	100	8893	7015	100	100
1989	10 574	8 179	129	119	117	9038	6991	102	100
1990	13 292	10 003	133	150	143	8803	6625	99	94
1991	17 934	12 948	139	202	185	8791	6347	99	90
1992	22 294	15 628	143	251	223	8882	6226	100	89
1993	27 173	18 397	148	306	262	8851	5993	99	85
1994	33 939	23 424	145	382	334	9298	6418	105	91
1995	38 900	25 891	150	437	369	8833	5544	100	79
1996	46 837	30 262	155	527	423	8117	5245	91	75

Forrás: Saját számítás a Magyar Statisztikai Zsebkönyvek adatai alapján.

3. táblázat
Fogyasztói árindex a termékek és szolgáltatások főbb csoportjai szerint
(1988 = 100)

Év	Élelmi- szerek	Szeszes- italok, dohány- árúk	Ruház- kodási cikkek	Tartós fogyasz- tási cikkek	Háztar- tási energia	Egyéb cikkek, üzem- anyagok	Szolgál- tatások	Összesen
1989	118	111	118	118	111	122	117	117
1990	159	145	146	142	142	158	147	151
1991	195	182	193	187	257	226	208	204
1992	233	217	237	215	368	288	262	251
1993	300	258	276	237	443	350	325	307
1994	371	300	322	265	495	416	391	365
1995	486	360	386	329	742	530	493	467
1996	570	456	484	392	984	666	623	577

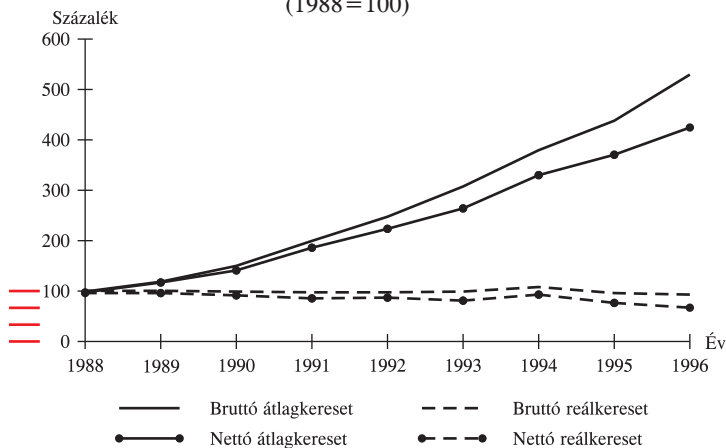
Forrás: Saját számítás a Magyar Statisztikai Zsebkönyvek adatai alapján.

setek évenkénti emelkedését. Az 1994-es választási évben a nettó reálkeresetek csökkenése lelassult, majd 1996-ra a nettó reálkereset az 1988. évnek háromnegyedére csökkent. [Lásd a 2. táblázat (9) oszlopát.] A bruttó és a nettó reálkeresetek közötti olló szétnyílt.

A folyó áras nettó átlagkereset alakulásában szerepet játszik a személyi jövedelemadó. Mivel az adó többlépcsős, progresszív, a lépcsők (sávok) száma, tartománya és a progresszió mértéke együttesen szabja meg a kialakuló átlagos adóterhet. (Lásd a 4. táblázatot.)

Az átlagkeresetek kedvezmények nélküli „elméleti” személyi jövedelemadója az 1988. évi 13,5 százalékról 1996-ra 31,5 százalékra nőtt, ami nem kis részben járult hozzá a bruttó és a nettó keresetek közötti olló szétnyílásához.

1. ábra
Néhány kereseti mutató alakulása, 1988–1996
(1988 = 100)

4. táblázat
A személyi jövedelemadó mértékei

Jövedelemsáv (ezer forint)	Adókulcs a sávban (százalék)	Átlagos adóteher (százalék)	Jövedelemsáv (ezer forint)	Adókulcs a sávban (százalék)	Átlagos adóteher (százalék)
<i>1988–1989</i>			<i>1992–1993</i>		
0– 48	0	0	0–100	0	0
48– 70	20	6,286	100–200	25	12,5
70– 90	25	10,444	200–500	35	26
90–120	30	15,333	500–	40	
120–150	35	19,266	<i>1994–1995</i>		
150–180	39	22,555	0–110	0	0
180–240	44	27,916	110–150	20	5,333
240–360	48	34,611	150–220	25	11,591
360–600	52	41,566	220–380	35	21,447
600–800	56	45,175	380–550	40	27,182
800–	60		550–	44	
<i>1990</i>			<i>1996</i>		
0– 55	0	0	0–150	20	20
55– 90	15	5,833	150–220	25	21,591
90–300	30	22,75	220–380	35	27,237
300–500	40	29,65	380–550	40	31,182
500–	50		550–900	44	36,166
<i>1991</i>			<i>1997</i>		
0– 55	0	0	0– 250	20	20
55– 90	12	4,666	250– 300	22	20,333
90–120	18	8	300– 500	31	24,6
120–150	30	12,4	500– 700	35	27,571
150–300	32	22,2	700–1100	39	31,727
300–500	40	29,32	1100–	42	
500–	50				

Forrás: a mindenkori adótörvények.

A személyi jövedelemadózás részt vállalt az életszínvonal leszorításában. Az adópolitika nem saját jószántából járt el így, csupán engedett a szorító gazdasági-társadalmi körülmények kényszerítő erejének.

A vertikális igazságosság

Nyilvánvaló, hogy az átlagos szja-teher az évek során egyre növekedett. Az átlagok azonban elfedik azt, miként érintette ez a lakosság egyes jövedelmi csoportjait. A vertikális igazságosság elemzésekor éppen azt vizsgáljuk, hogyan oszlik meg az adóteher az alacsony, a közepes és a magas jövedelmű csoportok között. (Lásd a 4. táblázatot.)

Az eredetileg 11 sávós adólépcső fokozatosan 5-6 sávra szűkült. Ezzel csökkent a jövedelemcsoportok szerinti differenciálás lehetősége. Az alsó sávban az éves adómentes jövedelem szintje 1988-ban 48 ezer forint, ami 1995-re 110 ezer forintra nőtt. 1996-tól minden munkajövedelem legalább 20 százalékos adóterhet viselt. A legfelső sávban (800 ezer forint felett) eleinte 60 százalékos volt az adó mértéke, ami 1991-ben (félmillió felett) 50 százalékra, majd a növekvő jövedelmekkel 40 és 48 százalék közöttire mérséklődött. Ugyanakkor az átlagos – nominális – adóteher 45-ről 36 százalékra csökkent.

Lássunk a vertikális egyenlőtlenség érzékeltetésére egy triviális példát! Az 1988. évi bruttó átlagkeresetek 1996-ra ötszörösek lettek. (Lásd az 5. táblázatot.) A viszonylag alacsony 1988. évi bruttó átlagkereset megfelelője 1996-ban 350 ezer forint lenne, amit 1988-ban 6, 1996-ban 27 százalékos átlagos adókulcs terhelt! (Lásd a 4. táblázatot.) Az 1988. évi 200 ezer forintos keresetnek 1996-ban hozzávetőleg egymillió forint felelne meg, ahol az adótábla szerint az 1988. évi kb. 22 százalékos átlagos adótehernek 1996-ban 36 százalék a megfelelője. (Itt nem vettük figyelembe a lehetséges kedvezményeket.) Az „elméleti” átlagos adóterhelés a magasabb jövedelemnél szembetűnően kevésbé növekedett.

5. táblázat
Átlagkeresetek és személyi jövedelemadó
(1988–1996)

Év	Éves átlagkereset* (forint)			Átlagos adóteher**	
	bruttó	nettó	különbözet	százalék	forint
1988	106 716	84 180	22 526	13,5	14 415
1989	126 888	98 148	28 740	16,4	20 811
1990	159 504	120 036	39 468	16,4	26 101
1991	215 208	155 376	59 832	18,3	39 464
1992	267 528	187 536	79 992	18,2	48 634
1993	326 076	220 764	105 312	21,2	69 127
1994	407 268	281 088	126 180	22,7	92 407
1995	466 800	310 692	156 108	24,9	116 220
1996	562 044	363 144	198 900	31,5	176 799

* A 2. táblázat alapján.

** A 4. táblázat alapján. (Az alkalmazotti kedvezményről lásd a vállalkozói adóteherrel való összehasonlítást.)

A vertikális igazságosság háttérében két szélsőséges megközelítési mód húzódik. A *fiskális* szemléletűek hajlamosak arra, hogy elsősorban abban a körben emeljenek adót, ahonnan viszonylag több bevétel remélhető, ez pedig az alacsony és közepes keresetű lakosság. A magas jövedelműek köre szűk, az adóteher növelése itt viszonylag kevesebb bevételt hoz. Az alacsonyabb jövedelmeknél viszonylag csekély a megtakarítási hajlam és lehetőség. A magas jövedelmeknél feltételezhető, hogy a rendelkezésre álló jövedelem gyarapodása nem ösztönöz pazarló fogyasztásra, hanem a gazdaság fejlődését segítő befektetésre, beruházásra fordítják. A *szociális* szemléletűek abból indulnak ki, hogy az alacsony és a közepes jövedelműek számára az adó nagyobb megterhelést jelent, mint a magas jövedelműek számára, ezért indokoltnak tartják a magas jövedelmek progresszív adóztatását. Az érvek számszerű ütköztetése nehéz, különösen inflációs viszonyok között.

Az infláció olyan „ragályos betegség”, amelyből senki sem akar és nem tud kimaradni. Minden gazdasági szereplő éberrel figyeli, miként minimalizálhatja veszteségeit. A jegybank megszabja a forintleértékelés ütemét. Ehhez igazodnak a monopol-oligopol árak és a közüzemi díjak. Az áremelkedés kezd végigggyűrűzni a piacon. Az érdekegyeztetés során a partnerek a várható árak és adók alapján állapodnak meg az irányadó keresetokról. Minden érdekelt igyekszik bebiztosítani magát, arra számítva, hogy az árak a „belőtt” szintnél jobban nőnek, több adóra lesz szükség, egyes vállalatok az elfogadottnál jobban növelik a béreket és juttatásokat. A valóság és a várakozások erősítik egymást. Kialakul az inflációs spirál.

1988-hoz képest a fogyasztói árak 1996-ra majdnem hatszorosukra nőttek. (Lásd a 3. táblázatot.) Árúfcsoportok szerint az áremelkedés széles sávban szóródott. Növekvő sorrendben: tartós fogyasztási cikkek: 392, szeszes italok, dohányárak: 456, ruházati cikkek: 484, élelmiszerek: 570, szolgáltatások: 623, egyéb cikkek és üzemanyagok: 666, háztartási energia: 984.

Nehezen állapítható meg (és a jelen cikk témakörén kívül áll), hogy az inflációban mekkora szerepet játszott a valódi költségemelkedés, és mekkorát az inflációs várakozás. Valódi tényezők a rendszerváltást követő társadalmi-gazdasági átalakulás, a fizetőképes kereslet módosulása, a megváltozott költség- és haszonkulcsszerkezet, az iparosodott országokból származó korszerű és drága termékválaszték, a marketing- és reklámköltségek növekedése stb. Nem lebecsülhető ezek mellett az állami támogatások fokozatos leépítése és az áruforgalomhoz kapcsolódó forgalmi adó (áfa), fogyasztási adó, kincstári jövedék, célfinanszírozást biztosító egyéb adók (például útdó) bevezetése. Sajátosságuk, hogy áremelő hatásuk az újratermelésben továbbterjedve, az átggyűrűzések révén hozzájárul az inflációs spirál kialakulásához.

Nemzetközi összehasonlításban a Magyarországon alkalmazott 25 százalékos normál áfa-kulcs kifejezetten magasnak minősül. Európában csak két országban (Dániában és Svédországban) találkozhatunk ilyen magas szinttel.⁶ Mint mindenütt, így nálunk is tételesen szabályozott az adómentes és a kedvezményes áfa-kulcsú termékek, szolgáltatások köre.

Az adómentes kör egyre szűkült, a kedvezményes kulcs 1993-ban 6 százalékra, majd 10-ről 12 százalékra nőtt. Az adókulcs mértékén túl az a meghatározó, hogy az egyes termékek, fogyasztási cikkek és szolgáltatások az áfa-kulcsok melyik csoportjába tartoznak, és milyen egyéb közvetett adóterhet viselnek.

Az elmúlt években az infláció miatt, de az adókulcsok növekedése és az adózott termé-

⁶ A többi EU-tagállamban a következő a normál áfa-kulcs mértéke: Finnország 22, Belgium és Írország 21, Franciaország 20,6, Ausztria 20, Olaszország 19, Görögország 18, Anglia és Hollandia 17,5, Portugália 17, Spanyolország 16, Luxemburg és Németország 15 százalék.

kek-szolgáltatások körének kiszélesedése következtében is jelentősen nőttek a fogyasztáshoz kapcsolt adóbevételek.

A leggyorsabban dráguló háztartási energiahordozók csoportjába tartozik a fűtőanyag, a tüzelőolaj, a távfűtés, a villamos energia, a vezetékes és a palackos gáz. Az egyéb cikkek, üzemanyagok csoportjában szerepel a gyógyszer, a könyv-tankönyv, a tanszer. A szolgáltatások között van többek között a lakbér, a lakásfenntartás, a víz- és csatornadíj, a helyi és távolsági közlekedés, a távközlés. Korábban az élelmiszerek, a gyógyszerek és gyógyászati cikkek, tankönyvek és tanszerek, közüzemi díjak, tömegközlekedési tarifák jelentős ártámogatást élveztek. A dotáció fokozatosan csökkent, az áfa-mentesség megszűnt, 1993-tól a kedvezményes, majd a 25 százalékos áfa-kulcs érvényes. Számos cikk (például az üzemanyagok) ára az áfán kívül külön adót is visel.

A háztartás-statisztika 1996. évi adatai szerint a háztartások éves összes személyes nettó jövedelme egy főre számítva átlagosan havi 17 550 forint volt. Ebből élelmészeti kiadásokra 39 százalék, lakásfenntartásra 21, egyéb folyó fogyasztási kiadásra (ebben szerepel például a telefon, közlekedés) 40 százalék jutott.⁷

Túlzás nélkül megállapítható, hogy az átlagkeresetnek megfelelő „elméleti” (kedvezmények nélküli) jövedelmek (5. táblázat) csaknem felét elviszi a személyi jövedelemadó és a fogyasztáshoz kapcsolt adók.

A horizontális igazságosság

Az adózás abból indul ki, hogy a jövedelem arányos a teljesítménnyel. Azt nem tudja vizsgálni, hogy adott teljesítmény elérése mekkora egyéni erőfeszítést követel. „Minden ember egyenlő”, ebből következően az adózásban azonos körülményeket ugyanúgy kellene elbírálni. Ennek nehézsége egyrészt abból adódik, hogy a jövedelemadózásban éppen az alapkategória: a *jövedelem* fogalma azóta vitatott, amióta az adórendszer erre épül. Nincsen mód az évszázados vita állomásait, a nézetkülönbségeket itt kifejtetni, de néhány problémára rá kívánunk majd mutatni. A horizontális igazságosság másik oldala az *adózó személyével*, körülményeivel függ össze. Ezzel kapcsolatban az a fő kérdés, hogyan viszonyul egymáshoz a közköltiségekhez való (adó)hozzájárulás és az igénybe vett állami szociális támogatás-ellátás.

A népesedés- és szociálpolitika érvényesítése az adórendszerben. Elméletileg az adópolitika, illetve a népesedés- és szociálpolitika háromféle kapcsolatban állhat egymással. 1. Az adópolitika és a népesedés- (szociál-) politika egymástól teljesen független. 2. Az adópolitikába beépül a szociálpolitika, és az adózás figyelembe veszi az eltartottak számát, az adózó körülményeit. 3. Az adózásban csak bizonyos népesedés- (szociál-) politikai elemek kapnak helyet. A családnagyság, eltartottság, rászorultság, szociális, egészségi körülmények figyelembevétele nem adózási feladat – érvel az adópolitika. A leginkább rászorulóknak vagy egyáltalán nem fizetnek adót, vagy olyan kis összeget, hogy a családi szociális kedvezmény nem is fér bele az adóba. Negatív – visszatérített – adóra lenne szükség, ami az adózás intézményétől idegen. Az eltartottak számához igazodó adókedvezmény az erre kevéssé vagy egyáltalán nem rászorulóknak, a magas jövedelműeknek kedvez. Ugyanakkor sérti a horizontális igazságosságot, ha az egyedülállóval azonos adófizetésre kötelezzük az ugyanabból az összegből több személyt eltartó adózót. A KSH reprezentatív adatgyűjtésen alapuló háztartás-statisztikai számításai szerint 1996-ban az átlagos bruttó havi jövedelem (27 875 forint/fő) széles sávban szóródott az alsó népességötöd (18 081 forint/fő) és a felső népességötöd (41 800 forint/fő) között. A 19

⁷ Háztartás-statisztikai Közlemények, 4. sz. KSH, 1997. 6–7. o.

éves és fiatalabb gyermekek számát figyelembe véve, az egy főre jutó személyes nettó jövedelem a gyermektelen háztartásokban átlagosan 23 996 forint, három vagy több gyermeknél 7350 forint volt.⁸

Az életkor meghosszabbodásával és a termékenység, a születések visszaesésével a természetes szaporodás csökken, sőt 1980 óta a lakosság egyre fogy.

Adózásunk következtlenül nyújt kedvezményt a gyermekneveléshez. Kezdetben háromnál több gyermek esetében, illetve a fogyatékos gyermekeknel gyermekenként havi 1000 forint volt a kedvezmény. 1994-ben családi pótlékra jogosultság esetén gyermekenként havi 400, három és több gyermeknél havi 600 forint volt levonható az adóból. 1995-től megszűnt a gyermekkedvezmény. Örök vitatéma, hogy az adózásban a gyermekkedvezmény igazi kompenzáció vagy inkább csak jelképes összegű hozzájárulás. Közismert tény, hogy a gyermeknevelés és az iskoláztatás a legnagyobb és leginkább költséges családi beruházás. Ugyanakkor ezen múlik az ország jövője, fejlődésünk lehetősége.

A gyermeknevelés költségeinek elismerése mellett a hátrányos, illetve a többszörösen hátrányos helyzet kezelése az adópolitika másik olyan nagy témája, amely végső soron a népjóléti és egészségügyi ellátás körébe tartozik. Itt is a korábban említett hármas alternatíva kínálkozik. Az előbbieken említetthez hasonló gond ezen a téren, hogy például nyugdíjas nem érvényesítheti a súlyos testi fogyatékosága miatt őt megillető adókedvezményt, mert a nyugdíj adómentes, és adórendszerünk a „negatív adót” (a kiutalt adót) nem ismeri.

Sommásan azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az elmúlt tíz esztendőben az állandó változtatások, finomítások ellenére sem sikerült a népesedéspolitikai, a szociális juttatási, ellátási, támogatási, járadék-, segélyezési rendszert megfelelően összehangolni az adórendszerrel. Például egyes juttatások adóztatásával az a visszás helyzet alakult ki, hogy *amit az állam az egyik kezével adott, azt a másikkal – legalább részben – visszavette.*

Alkalmazás – vállalkozás. A rendszerváltás óta megtízszereződött az egyéni vállalkozók száma. Ebben szerepet játszott a munkavállalási lehetőségek jelentős szűkülése. A munkanélküliség elől menekülő önálló megélhetés, életlehetőség megteremtésére kényszerültek. Egyidejűleg új foglalkoztatási területek bontakoztak ki, s az egyéni vállalkozás jogi-működési feltételei és formái is kiszélesedtek. A kisvállalkozások a privatizációból származó használt gépek és berendezések után – ha lassan is, de – mindinkább korszerű importgépekre és felszerelésekre tettek szert.

A vállalkozás olyan tanulási folyamat, amely nélkülözhetetlen a polgárosodás, a foglalkoztatás, az üzleti gyakorlat fejlesztése, a verseny és a kockázat elviselése szempontjából. Ehhez az adózás igyekezett kedvező feltételeket teremteni. A támogatás azonban túlságosan is jól sikerült: az alkalmazotti és az egyéni vállalkozói adózás között a horizontális igazságosságot jelentősen sértő egyenlőtlenségek alakultak ki.

Az alkalmazotti (családi rezsit ellensúlyozó) adókedvezmény (például) 1991-ben havi 250, 1993-ban havi 1000 forint volt. E kedvezmény 1994-ben megszűnt, majd ismét bevezették, és 1996-ban a kereset mintegy 6 százaléka (900 ezer forint kereset felett évi 56 600 forint) lett. 1997-ben 20 százalékos az adójóváírás, legfeljebb 3600 forint havonta. (A gyakori változtatás jól tükrözi, mennyire következtelen volt az adórendszer.) Az egyéni vállalkozó a jövedelme (bevételeinek és ráfordításainak a különbözete) alapján adózik. A költségek között szerepel a működés és fenntartás, amelynek érthető módon nincs felső határa, és a józan mérlegelésre volt bízva a költségek elfogadható mértéke. Egyéni vállalkozásnál könnyen összerosódik a vállalkozás és a családi háztartás. Valószínű, hogy a vállalkozói háztartások az alkalmazotti kedvezménynél többet takarítottak meg. (Soha annyi tisztítószer nem fogyott hazánkban, mint napjainkban, aminek az az

⁸ Háztartás-statisztikai Közlemények, 4. sz. KSH, 1997. 13. és 21. o.

oka, hogy sok vállalkozó, ha csak teheti, élelmiszer-vásárlásáról is számlát kér, de a számlára – mivel csak ez tekinthető igazolt költségnak – „tisztítószer” írat.) Hasonló okokból a vállalkozói költséggazdálkodás egésze „fellazult”, ami túlzott, indokolatlan beszerzésekhez, ezek pedig áremelésekhez vezettek.

A tartós használatra beszerzett eszközöknél még szembeűnőbb a különbség az egyéni adózók és a vállalkozók között. Az egyéni adózó a háztartása számára, munkája megkönnyítésére, életfeltételei javítására szánt tartós fogyasztási cikkek beszerzését nem számolhatta el bevétel csökkentő tételként, és értékcsökkenésük, pótlásuk sem érintette az adóját. (Rövid ideig kivételt jelentett a bérbe adott lakás értékcsökkenése.) A vállalkozó értékcsökkenést számolhatott el a költségek között, ami érinthette a részben a magánháztartását segítő épületet, berendezést, járművet is.

A horizontális igazságosság tovább sérül azáltal, hogy a vállalkozó mind a folyó költségei, mind a beruházásai áfáját visszaigényelheti, míg az egyéni adózónak természetesen erre nincsen módja.

A vállalkozók közötti horizontális igazságosságot sérti az *alkotómunka* adóztatása. Az életpálya során felgyűlt ismeret, tapasztalat, az akkumulálódott tudás, vagyis a korábbi szellemi befektetés nem jelenik meg beruházásként a ráfordítások között, így az elért teljesítménynek – látszólag – nincsen költsége. Ezzel megnő a jövedelem és az adóalap. Halmozottan jelentkezik a kedvezőtlen hatás, amikor hosszabb folyamat végén, gyakran sok évi alkotómunka eredményeként a teljesítmény látszólag egyszerre születik meg és kerül értékesítésre (például találmány, könyv, művészeti alkotás). Ilyenkor az egyszerre jelentkező – sokszor a többi évek átlagához képest kiugró – jövedelem az adóprogresszió miatt aránytalanul nagy terhet viselt. Csak részben ellensúlyozza az egyenlőtleniséget a szellemi tevékenységek adókedvezménye.

A vállalkozások adói

A társasági adó

A társaságiadó-politika az elmúlt időszakban, főként a vállalkozásösztönzést, a jövedelemátcsoportosítást kívánta elősegíteni. Ezért az adókulcs nem progresszív, hanem lineáris. A folyó áron számított bruttó hazai termék mintegy négyszeresére nőtt 1988 és 1995 között. Ezzel nem tartott lépést a vállalati adóbevétel, ami éppen csak megkétszereződött. (Lásd az *1. táblázatot*.)

Valójában a vállalkozásokból és a bankoktól származó társaságiadó-bevétel alakulását a *6. táblázat* adatai mutatják.

Ugyanakkor a személyi jövedelemadó – beleértve az egyéni (kis-) vállalkozók jövedelemadóját is – hatszorosa növekedett. A forgalommal arányos közvetett adók értéke megháromszorozódott. Indokolt lenne, hogy a társaságok nagyobb részt vállaljanak a közterhekből. A bevételkiesés főként az adókedvezményeknek volt tulajdonítható. A tár-

6. táblázat

Társaságiadó-bevétel (vállalatok és pénzintézetek együtt)

Megnevezés	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Milliárd forint	111	114	143	120	64	54	84	106
A GDP százalékában	7,7	6,6	6,8	4,8	2,2	1,5	1,9	1,9

Forrás: a PM adatközlése.

sasági adó kezdetben 40 százalékos, 1994-től 36 százalékos kulcsa fékezte a privatizálás folyamatát. Adókedvezményekre főként a külföldi befektetők, a vegyes tulajdonú vállalatok, a székhelyüket adóparadisomokba telepítő hazai vállalkozások számíthattak, ami a kizárólag hazai tulajdonú vállalkozások megerősödése ellen hatott. A legalább harminc százalékos külföldi tulajdonú, jelentős összeget befektető vállalatok (2003-ig) az első öt évben 60, a következő öt évben 40 százalékos adókedvezményt vehetnek igénybe. A „különlegesen fontos tevékenységek” széles köre az első öt évben teljesen, a következő öt évben 60 százalékos adómentes. Jelentős külföldi befektetők esetében külön egyezmények jöttek létre. Az idő előtti tőke liberalizációhoz kapcsolódva a külföldön tevékenységet végző – de itthonról irányított – „off-shore” társaságok adókedvezménye 85 százalékos. Kedvező adózási lehetőségeket biztosítanak a kettős adóztatást kizáró egyezmények, egyes külföldi országok alacsony adókulcsai.

A társasági adózás ellentmondásos helyzetbe került. 1995-től az osztalékjövedelem 23 százalékos, az újrabefektetésre kerülő jövedelem kedvezményes, 18 százalékos beruházás-ösztönző adót viselt, ami európai összehasonlításban is kedvezőnek minősül. Ezzel csökkent a hazai vállalkozók hátránya a külföldiekkel szemben, de nem oldódott a feszültség a kis- és középvállalkozók, valamint a jelentős tőkével rendelkező nagyberuházók között. Ha viszont a különleges vállalati adókedvezmények általánossá válnának, akkor tovább csökkenne a társaságiadó-bevétel, de legalábbis növekedése továbbra is „lemaradna” a személyi jövedelemadó és a forgalomhoz kapcsolódó – közvetett – adók növekedése mögött.

Átalakuló és tőkehiányos gazdaságunkban a társaságiadó-kedvezmények rendszere hozzájárult a *társadalmi megosztottság* fokozódásához. A kedvezményes adófeltételek és a különleges adókedvezmények hatására nőtt a távolság az átlagos, átlag alatti és feletti, továbbá a „szegény” és a „gazdag”, valamint a hazai, a külföldi és a „kvázikülföldi” vállalatok között. Ez nemcsak a vállalati jövedelmezőség és tőkeellátottság színvonalában nyilvánul meg, hanem a foglalkoztatottak – különösen a vállalati vezető munkatársak – jövedelem- és juttatási feltételeiben is. Mivel – mint korábban megállapítottuk – az adóteher nagyobb súllyal nehezedik az alacsony és közepes jövedelműekre, mint a magasabb jövedelemcsoportokba tartozókra, a társasági adó érvényes rendszere – közvetetten – hozzájárult az adórendszer jövedelemkülönbségeket növelő, polarizáló hatásához.

A nagyvállalatok általános törekvése, hogy *a felső vezetők*, a kulcsemberek nyugodt munkafeltételeit ne csak kedvező munkakörülményekkel, hanem kiemelt javadalmazással is biztosítsák. Munkájuk könnyítésére – de a vállalat presztízsét is emelendő – rangjuknak megfelelő gépkocsi, sőt repülőgép használatára jogosultak üzleti és magánútjukon; gyakran a szolgálati gépkocsi a tulajdonukba is kerül. Szükség esetén szolgálati lakást kapnak, s ezt szintén kedvező feltételekkel vehetik tulajdonba. Vállalatuk örökösökön kívülük, egészségi állapotuk felett, kiemelt egészségügyi ellátásban részesül sokszor a családjuk is. Teljesítményüket kedvezményes, ingyenes részvényjuttatással is elismerik. Adózási szempontból juttatásaik eltérő elvek szerint minősülnek bérnek, természetbeni ellátásnak, költségtérítésnek, árfolyamnyereségnek, vállalati költségnek, és így nem összevontan (progresszíven) adóznak. Az adózási helyzetüket az is bonyolítja, hogy a vállalat és a menedzser *közös érdeke az adócsökkentés*.

Amortizációs adópolitika. Minél nagyobb a vállalatok tőkeigénye, annál inkább hat az amortizációsadó-politika a vállalatok jövedelmezőségére, és befolyásolja beruházási szándékait. A beruházások adóhatását a beruházás fogalmának meghatározása, az ide tartozó költségek köre, az amortizáció adómegkötései és az inflációs hatások együttesen alakítják. A magyar adórendszer elsősorban az amortizációs időt, a leírási módot és az értékcsökkenés számítási alapját szabályozta. Az 1992-ig aktivált vagyontárgyak várható élettartama hosszabb, az évi átlagos értékcsökkenési leírásuk kulcsa alacsonyabb volt, mint az 1992 utáni beszerzések esetében. Az elmúlt másfél-két évtizedben a vállalatok

beruházási lehetőségei csökkentek, az elavult gépeket-berendezéseket alig cserélték. A korábbi befektetések az infláció következtében is elértéktelenedtek. Az infláció miatt is csökkenő eszközérték után, az alacsony amortizációs norma szerint költségként elszámolható értékcsökkenési leírás nem fedezte az előregedett kapacitások pótlását. Az indokltnál alacsonyabb amortizációs költség miatt látszólag nőtt a vállalatok nyeresége és jövedelmezősége, miközben a vagyonuk „elkopott”. Az állam a nyereséghez kapcsolódó társasági adó révén ilyen körülmények között tőkét vont ki a vállalatokból. A túladóztatás hatását fokozta a magas adókulcs.

1992 után valamelyest javult a helyzet: az újonnan beszerzett tárgyi eszközöknél a műszaki haladással lépést tartva csökkentették a várható használati időt, az adózás magasabb leírási kulcsot ismert el. Javult a vagyonmegőrzés lehetősége, nőtt a beruházási kedv.

A nemzetközi gyakorlatnak megfelelően 1997 óta a magyarországi adózás is lehetőséget teremt arra, hogy a vállalat – a műszaki fejlődéssel számolva – gyorsított leírással védje ki a termelőkapacitása előre nem látható elértéktelenedését. Közismert, hogy gyorsított leírás és az újrabefektetett nyereség kedvező adózása „akceleratorhatást” vált ki: a gyorsított leírás első évei után jelentkező többletnyereség adóterhe úgy védhető ki, ha a vállalkozó újabb termelőkapacitások beruházására szánja el magát. A gyorsított leírás és a befektetési adókedvezmény együttesen azzal a következménnyel is járhat, hogy az adókedvezmény lejártával a jövőben csökken a külföldi vállalkozók érdekeltsége a nyereségük magyarországi újrabefektetésében, és – másutt kedvezőbb lehetőségeket találva – inkább a tőke- és nyereségtranszfer lehetőségével élnek.

A privatizálás adózási összefüggései. A privatizációnak alapvetően két útja alakult ki. Liska Tibor zseniális, de nem kellő mélységben kidolgozott elképzelései szerint minden állampolgár egyformán jogosult a társadalmi tulajdonra. Ahol ez a felfogás uralkodott, ott az állami tulajdon meghatározott részére jogosító „kuponokat” osztottak, és a gazdasági fejlődésre bízták annak eldöntését, hogy ki lesz az, aki maga vállalkozik, és ki fog befektetési alap társtulajdonosaként közösen gazdálkodni, illetőleg ki fogja a kupon hozamát felhasználni.

Vannak, akik a rendszerváltással nálunk megvalósult vagyontrendeződést, a privatizációt a korai („vad-”) kapitalizmushoz hasonlítják, ami a gyarmati népek kirablásával vette kezdetét. A hasonlat annyiban sántít, hogy nálunk a köztulajdon, azaz önmagunk kisajátítása történt. A rendszerváltással elindult átrendeződési folyamatban a köztulajdon személyi, gazdasági, társasági, önkormányzati tulajdonná vált. Az egyének, a közösségek az osztás, juttatás, alkudozás során értékhez jutottak – egyesek ingyen, mások kedvező vagy kedvezőtlen feltételekkel.

Az előprivatizáció, egyes intézmények megszüntetése, az állami vállalatokból alakuló-kiváló gazdasági társaságok, a fölöslegesnek minősített berendezések, felszerelések, készletek nyomott áron való vagy éppen ingyenes elidegenítése adómentesen történt. Az állami vállalatok magánkézbe adása – az ország nehéz helyzetére hivatkozva – az újabb keletű nemzetközi értékelési elvek szerint nem a megtestesült vagyon alapján, hanem a várható jövedelem jelenértéke szerint, alulértékeltlen történt (*lucky buy*). Az alulértékelés utólag törvényes elismerést nyert azzal, hogy engedélyezték az alulértékelt vagyon adómentes felértékelését.

Adózásunk ellentmondásosan kezelte a *kárpótlásokat*: egyik évben (1994) az adózás a kárpótlási jegyet a törvényes értékén beszámította az adóba, máskor (1995) nem ismerte el. Ezzel több ezer állampolgár számára több mint két éve tartó adóvitát és pereskedési lavinát indított el.

A privatizáció révén elért vagyongyarapodás nem adózott, nem volt privatizációs tulajdonszerzési jövedelemadó vagy dézsma. A privatizált vállalatok korábbi köztartó-

zásainak jelentős részét az állami költségvetés vállalta, s a privatizációs értékvesztés növelte az államháztartás hiányát. Az adópolitika társadalmi felelőssége, hogy a privatizációs veszteségek – legalább részleges – ellensúlyozására nem tett semmit, a keletkezett jövedelmeket nem adóztatta meg. Ezzel gyöngítette az adórendszer méltányosságába vetett hitet.

Megtakarítási kedvezmények. A megtakarításhoz kapcsolódó adókedvezmények indoka a gazdasági célszerűség: ha az országban alacsony szintű a termelés, kevés a termelőtőke, elégtelen a nemzeti jövedelem, akkor elfogadható, sőt szükségszerű, hogy a növekedés forrásául szolgáló megtakarításokat az állam külön is ösztönözze. A törvényben meghatározott adókedvezmények mindenki számára nyitva álltak, feltéve, hogy teljesült az igénybevétel döntő előfeltétele: a megtakarítónak legyen kellő jövedelme. Mivel ez a feltétel csak viszonylag szűk körben érvényesült, a megtakarítási kedvezményeket csak bizonyos rétegek élvezhették.

A gazdaságélénkítés *közvetlen* állami támogatása: a produktív értéktermelő tevékenység és az ehhez szükséges anyagi bázis építésének segítése. A sikeres, innovatív vállalkozó esélyeinek javításával a kedvező lehetőségek kibontakoztathatók – minél előbb, minél szélesebb bázison, minél jövedelmezőbb legyen a tevékenység. A közvetlen állami adótámogatás hozzájárulhat ahhoz, hogy a vállalkozó például részvények kibocsátásával jusson forráshoz, és ezáltal csökkenjen a bankokkal szembeni kiszolgáltatottsága. A tőzsdére kerülés lehetősége viszont csak a legnagyobb vállalatok számára adott.⁹

A *közvetett* út a megtakarítás és a beruházás közé beiktatja a pénzpiaci szervezeteket, a három *B-t* – a bankot, a brókert és a befektetőt. A pénzpiac, a pénzintézetek, a pénzközvetítők összegyűjtik a megtakarításokat, és saját autonóm érdekrendszerük szerint helyezik ki a tőkét. Ennek az érdekrendszernek csupán egyik eleme a hazai termelőbázis megerősítése. Ha az adópolitika a kedvezményezés *közvetett* útját választja, akkor számot kell vetnie azzal, hogy a bankokat (is) erősíti, és elkerülhetetlenül teret nyit bizonyos csoportérdekek érvényesülésének. Inflációs gazdaságban, alacsony jövedelmezőségű termelőbázis esetén a pénzpiac a biztos hozamú államkölcsönt választja (amelynek kamatát az államháztartás útján az adózó fizeti), előnyben részesíti a rövid távon kedvező hozamú pénzügyi műveleteket, és idegenkedik a sok „csip-csup” kis hiteltől, a sok munkát igénylő finanszírozástól.

Adóigazgatás

Az adózás társadalmi viszonyt fejez ki. Az adórendszert nemcsak pénzügyi-gazdasági, hanem emberi, közösségi, etikai tényezők is alakítják. A rendszer fejlődése három szakaszra osztható. Eredetileg az adó az államhatalom által – adott esetben erőszakkal – kikényszerített *kötelezettség*. Az adóapparátus feladata az állami pénzszükségletet fedező adóbevétel előteremtése. Később az adózást a törvénykezés legitimálja; az adó közérdeket szolgáló közbevétel, amelyet minden állampolgár azért vállal, mert az adók felhasználása végső soron az egyéni érdekét is szolgálja. A hivatal következetes, törvénytiszteelő, polgárbarát magatartása szükséges ahhoz, hogy a közfeladatokhoz szükséges állami bevételek a kellő időben és mértékben rendelkezésre álljanak. Napjaink fejlett demokráciáiban egyre általánosabb az a felfogás (és ezt tekinthetjük az adórendszer harmadik

⁹ A nagyvállalatok e szempontból is kedvezményezett helyzetét erősítette az a korábban említett tény, hogy a beruházási adókedvezmények csak a nagy társaságok, a teljesen vagy részben külföldi érdekeltségek, a kiemelt tevékenységeket folytatók, valamint a bizonyos határ feletti befektetéseket megvalósítók számára voltak adva.

fejlődési fázisának), amely szerint a parlament, az önkormányzatok népakaratot fejeznek ki, az államapparátus a lakosság *bizalmán* alapuló közszolgálatot lát el, az adóigazgatás olyan társadalmilag ellenőrzött szolgáltatás, amely a hatóság és az adózó közötti *egyenrangú* felelős partneri viszonyon alapul. Tömören: az állampolgár a tisztessége és meggyőződése alapján fizet adót, ezért természetesnek tartja és azt várja, hogy polgártársai is ezt tegyék – különben helyettük is neki kell fizetnie. Az adófizető azonban azt is megköveteli, hogy pénzét kellő gondossággal és hatékonysággal kezeljék, és megfontoltan költsek el.

A korszerű adórendszer kritériumai: az elvszerűség, a nyilvánosság és a hatékonyság.

a) A polgári adórendszer *közvetlenül a demokrácia elveire* alapozott. Az Amerikai Egyesült Államokban az adóelveket az alkotmányból vezetik le. A társadalmi-gazdasági élet változásaival lépést tartó követelmények a hiteles és bevált korábbi elvekre épülnek, így torzításmentesen megőrizhető a rendszer egységes szemlélete. A világos elvek időt állók: az 1954-ben bevezetett jövedelemadó-rendszer három évtizeden át, 1986-ig volt érvényben. Az adórendszer korszerűsítése, továbbfejlesztése alapvetően a törvényhozás joga, az alkalmazás során felmerülő adóviták eldöntése független adóbíróság feladata. Az adóelvek társadalmi ellenőrzését végső soron a legfelsőbb bíróság (*Supreme Court*) gyakorolja.

A múltból a jelenig továbbvezetett érvényes elvek zárt rendszere mindenki számára hozzáférhető (*American Casebook Series*). A törvény, az értelmezés és a konkrét eseteken (*precedent cases*) alapuló általánosított jogalkalmazás egységes építményt alkot.

Az angolszász „mindent szabad, ami nem tilos” alapelveket rögzítő és azokat konkrét esetben értelmező jogszemlélettel szemben az európai jogalkotás a *Code Napoleonra* alapozott. A legkövetkezetesebben a Németországban alkalmazott hiteles, teljességigényű, minden lehető alternatívát előre szabályozó (nálunk is meghonosodott) jogelmélet abból indul ki, hogy „minden tilos, ami nincs megengedve”. Az angolszász rendszer – amely egyre inkább kiszorítja az európaiat – az új helyzetek mérlegelését követően utólag szabályoz. Az európai a joghézagok felfedezésére ösztönöz, állandó pótlólagos szabályozási kényszert, utólagos jogértelmezést tesz szükségessé.¹⁰

b) A *nyilvánosság* a bizalom alapja. A adózás pszichológiája szerint az adórendszert a társadalom fogadja el. Az adó – bármennyire szokatlanul hangzik – éppen olyan áru, mint egy mosószer, hiszen kényszerűen szükséges eleme életünknek. A marketing, a tömegkapcsolat és a kommunikáció alapja, hogy az áru jó minőségű és tetszetős legyen, hogy a vevőkör megismerje a terméket, méltányolja a szolgáltatást, a kapcsolat bizalmi alapra épüljön. Az adó „monopolcikk”, ami még inkább fokozza a vele szemben támasztható követelményeket.

Az állampolgár (ha nem csak bérjövödelme van) minden évben legalább háromszor kerülhetett kapcsolatba az adóhivatallal: bevalláskor, a felülvizsgálat során és az adókönyvelési értesítő kézhezvételekor. Mai adóbevallási tájékoztatónk előzékeny, az ismertető alapos és közérthető. Az egyenlegértesítő szakzsargonja, módszere azonban nehezen követhető. Mivel féléves késedelemmel küldik ki, a benne kifogásolt hiányosságok is csak késedelmesen pótolhatók, amiért a hivatal adóbírásgot vet ki. Az adóegyeztetések, viták néha évekig elhúzódnak. A tisztességes adózót bosszantja, ha a tőle levont béradót, áfát a munkáltatója nem továbbította az adóhivatalnak, hogy a hivatal eltúrta a késedelmet. Rontotta az adózó közérzetét, ha a több száz munkatársat foglalkoztató hivatalban kevés az ügyfélszolgálati ablak, csak egy részük van nyitva, a panaszokat nem

¹⁰ Elhíresült magyarországi példánk az utólag vitatott, három éve húzódó befektetési adókedvezmény, ahol a több ezer adózóra kiterjedő nyomozás, adóper költsége megközelíti a vitatott összeget, és az adóhivatallal szemben kialakult bizalmi válság egyik tényezőjévé vált.

orvosolták, néhány forintos eltéréseket hosszadalmasan kellett tisztázni – miközben fantomcégek százmilliókat csaltak ki az állam zsebéből, sokmillióس ügyek iratait ellopták, az eljárások eredményét pedig nem hozták nyilvánosságra.

c) *A hatékonyság* leszűkített értelmezése az adószervezet működési költségeit veti egybe az adóbevétellel. Nemzetgazdasági méretekben adóigazgatási költségeknek számítanak az adóalanyok, az adót a hivatal helyett beszedő munkaadók, vállalatok, intézmények, a bankszervezet, a brókerek stb. stb. ügyviteli költségei. Nincsen adat arról, hogy mibe kerül a mi adórendszerünk. A fejlett demokráciákban összehasonlítható számításokat készítenek a különféle adónemek, adókonstrukciók költségvonzatáról. Nemcsak az adózók száma, hanem az évközi adóbevallások gyakorisága, az aprólékos és bonyolult előírások ügyviteli, bevallási, felülvizsgálati, nyomozati, fellebbezési, nyilvántartási stb. feladata is szerepet játszik a végső megoldás kiválasztásában. Nemzetgazdasági méretekben az adóbevételén túl figyelembe veszik a nem számszerűsítható hozamot, a közérzeti hatást is.

Az *adók szintje* is fontos eleme a hatékonyságnak: a magas adó sokak ellenállását váltja ki, és adócsalásra ösztönöz. Az adókulcsok emelése – nemzetközi tapasztalat szerint – feszültségeket idéz elő, és adóeltitkoláshoz vezet, csökkentve ezáltal az adóbevételeket. Ezzel szemben a jól propagált adómérséklés növeli az állam bevételeit. Külföldön egyre népszerűbbek az egyszerű, általános típusú adók. Csak látszólag csökkentik az adóbevételt, mivel a megtakarított ügyvitel és a kevesebb adóvíta csökkenti az adózás társadalmi költségeit.

Következtetések, javaslatok

1. Adórendszerünk – az alkalmazott adónemek és technikák összessége – megfelel az állampénzügyek nemzetközileg kialakult elveinek.

2. Az adózást a rendszerváltást követően bizonyos naivitás jellemezte. Nem készült fel időben a privatizálás adózási feladataira, az adóalanyok számának ugrásszerű növekedésére, a magas adóterhek által előidézett adóelkerülésre, adócsalásra, az újszerű, erélyes elemző és ellenőrző munkára.

3. Az adózás jelenlegi rendszere megfelel a piacgazdaság követelményeinek. A jövőben azonban a jelenleginél nagyobb mértékben kell hozzájárulnia a társadalmi jövedelmkülönbségek kiegyenlítéséhez – ezt igényli a szociális piacgazdaság koncepciója.

4. A hatóság és a tisztességes adózó között partneri kapcsolatnak kell kiépülnie. Ezt segítheti elő az egyértelműbb, körültekintő, egyszerűbb adószabályozás, a gyorsabb ügyintézés, a nyilvánosság, a független adóbíróóság.

5. Az adózás társadalmi összköltsége magas. Adógazdaságossági és létszámvizsgálatok növelhetik a hatékonyságot. A tervezett konstrukciókhoz mérlegelni lehet azok költség-hozam hatását. A munka- és költségigényes megoldások helyett alkalmazni kellene a másutt bevált, egyszerűsített eljárásokat, általánymódszereket, normatív elszámolásokat, s csökkenteni kellene a különleges és kivételes szabályozásokat.

Hivatkozások

AUGUSZTINOVICS MÁRIA [1987]: Ki mit fizet? Közgazdasági Szemle, 5. sz.

BALÁS KÁROLY [1934–35]: Pénzügytan. I–II. Budapest.

BALÁZSY SÁNDOR [1987]: Az adóreformról (Bírálat és ellenjavaslat). Közgazdasági Szemle, 9. sz.

BÁCSKAI TAMÁS–TAKÁCS GYÖRGY [1959]: Az adózás alapkérdései. Budapest.

- BÉKESI LÁSZLÓ [1994]: Expozé az adótörvényekhez. Pénzügyi Szemle, 11. sz.
- BUCHANAN, J. [1975]: The Limits of Liberty, Ann Arbor.
- ÉRSEK TIBOR [1994]: Az áfa-rendszer hatása a különböző lakossági rétegekre. Pénzügyi Szemle, 6. sz.
- FALUSNÉ SZIKRA KATALIN [1987]: Kit hogyan érint a személyi jövedelemadó: egy további aspektus. Közgazdasági Szemle, 9. sz.
- FELLNER FRIGYES [1930]: Adótehermegoszlás. Budapest.
- GÁBOR R. ISTVÁN–GALASI PÉTER [1981]: A „második” gazdaság. Tények és hipotézisek. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- GERGELY ISTVÁN [1987]: Személyi jövedelemadó, de hogyan? Közgazdasági Szemle, 6. sz.
- GERGELY ISTVÁN [1988]: Die Steuerreform in der Volksrepublik Ungarn. Finanzarchiv, Bd. 46, Heft.1
- GUNN, A.–WARD, L. D. [1988]: Cases, Text and Problems on Federal Income Taxation. Second Edition, American Casebook Series. St. Paul, Minn.
- HALLER, H. [1964]: Die Steuern – Grundlinien eines rationalen Systems öffentlicher Ausgaben. J. C. B. Mohr, Tübingen.
- HELLER FARKAS [1943]: Pénzügytan. Budapest.
- HETÉNYI ISTVÁN [1995]: Vagyonadó vagy amit akartok. Megjelent: Reform, rendszerváltás, modernizáció. Tanulmányok Csikós-Nagy Béla akadémikus 80. születésnapjára. (Szerk.: *Halm Tamás*.) Akadémiai Kiadó–Magyar Közgazdász Alapítvány, Budapest.
- KERTESI GÁBOR–GALASI PÉTER [1992]: A hálapénz ökonómiaja. Közgazdasági Szemle, 3. sz.
- KÉZDI GÁBOR [1996]: A személyi jövedelemadó Magyarországon 1989–1994. Pénzügyi Szemle, 2. sz.
- KOLTAY JENŐ [1987]: Az általános forgalmi adóztatás helye adórendszerünkben és bevezetésének problémái. Közgazdasági Szemle, 7–8. sz.
- KOLTAY JENŐ [1989]: Az új adórendszer „korszerűségéről” és működéséről. Közgazdasági Szemle, 11. sz.
- KUPA MIHÁLY [1987]: Személyi jövedelemadó: elvek és viták. Közgazdasági Szemle, 6. sz.
- LAKY TERÉZ [1995]: A magángazdaság kialakulása és a foglalkoztatás. Közgazdasági Szemle, 7–8. sz.
- LISKA TIBOR [1966]: Ökonosztát. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- MURAKÖZY LÁSZLÓ [1987]: A lakosság és a költségvetés. Elvonás–juttatás–redisztribúció. Közgazdasági Szemle, 7–8. sz.
- MUSGRAVE, R. A. [1966]: The Theory of Public Finance. Ann Arbor.
- NAGY IMRE ZOLTÁN [1992]: Adócsalás és adónyomozás. Pénzügyi Szemle, 1. sz.
- PITTI ZOLTÁN [1996]: Gyorsjelentés az 1995. évi társaságiadó-bevallások tartalmi tapasztalatairól. Pénzügyi Szemle, 8. sz.
- Proceedings of the International Institute of Public Finance. Az International Institute of Public Finance évenkénti kongresszusain elhangzott előadásokat tartalmazó kiadványok.
- PULAY GYULA [1987]: Személyi vagy családi jövedelemadó. Figyelő, június 18.
- RÁK GYÖRGY [1987]: Adóreform bérreform nélkül. Közgazdasági Szemle, 7–8. sz.
- SCHMIDT ÁDÁM [1960]: A nettó forgalmi adó – Adalék a tőkés államokban alkalmazott adóztatási formák fejlődésének feltárásához. MTA Közgazdaságtudományi Intézet Közleményei, 11. sz.
- SCHMÖLDERS, G. [1958]: Allgemeine Steuerlehre. Springer, Berlin.
- SHOUP, C. S. [1969]: Public Finance. Weidenfeld and Nicolson, London–Chicago.
- SOÓS KÁROLY ATTILA [1987]: Megjegyzések az „önmagában vett” adóreformról. Közgazdasági Szemle, 9. sz.
- SZATMÁRI LÁSZLÓ [1994]: Néhány gondolat az adókikerülés okairól és jellemző megnyilvánulási formáiról. Pénzügyi Szemle, 3. sz.
- SZEBEN ÉVA [1989]: A családi jövedelemadóról – illúziók nélkül. Pénzügyi Szemle, 6. sz.
- TÓTH ISTVÁN JÁNOS–ÁBRAHÁM ÁRPÁD [1996]: Jövedelemszerkezet és adóteher-megoszlás. Közgazdasági Szemle, 4. sz.
- TANZI, V. [1988]: Adóreform a fejlett ipari országokban, és az Egyesült Államok 1986-os adóreformjának hatása. Pénzügyi Szemle, 8–9. sz.
- Háztartás-statisztikai Közlemények. KSH, Budapest.
- Magyar Statisztikai Zsebkönyvek.